

KINGA RYBAK-NIEDZIÓŁKA

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

**ANALIZY KRAJOBRAZOWE
W DIAGNOSTYCE PRZESTRZENI
NA POTRZEBY REWITALIZACJI**

Abstract: Landscape Analysis in Diagnosis of Space for Revitalization Needing.

Landscape analysis could be useful instrument of urban space diagnosis for revitalization needing because of their meaning potential. The way of proceeding them and results of research allow to facilitate not only a condition and character of urban space, but also they underline how it is perceive in a sensual meaning of observer. That's method of uncovering of results and reflections closes these types of analysis to social research issues. It could be a kind of bridge between social and urban space research which help to understand each other. Chosen methods of landscape analysis are more than obvious visual aspects, they also expose deep learning of urban space of observer by reaching not only for composite criteria of space degradation but for morality ones either. Division and dedicated choice from purely structural analysis to meaning analysis shows the way of deeper reflection level of research field Panofsky's Model is here a kind of synthesis, comfortable form of arrangement in last results of urban space diagnosis building.

Keywords: City landscape design, space diagnosis for revitalization needing, urban planning.

Wstęp

Współczesne metody diagnozowania przestrzeni wymagają interdyscyplinarnego podejścia. Poza podstawowymi analizami inwentaryzacyjnymi zawierającymi rozpoznanie konkretnych elementów, konieczna jest cała gama dodatkowych badań pozwalających określić ich wzajemne relacje, ich proporcje i rolę, jaką odgrywają na terenie opracowania. *Ustawa o rewitalizacji* wyraźnie określa potrzebę dokładnego rozpoznania terenu przyszłych

opracowań również pod kątem przestrzennym. W przypadku badania fizjonomii przydatne są analizy oparte na łączeniu metod urbanistycznych i krajobrazowych. Pozwalają one określić, jaka dana przestrzeń jest w kontekście potrzeb widokowych oraz w proporcjach gabarytowych odnoszących się do człowieka i ludzkiej percepcji. Dodatkowo niezwykle istotnym aspektem jest lokalizacja i wieloplanowy kontekst, który dany obszar otacza oraz jego społeczny wymiar znaczeniowy. Opisane niżej analizy wpisują się w strategię rewitalizacji związanej z diagnozą degradacji przestrzeni na poziomie formalnym [Jarczewski 2010]. Przy czym przyjmuje się tutaj następujący sposób podziału degradacji przestrzeni”:

1. Degradacja materialna – obejmująca przede wszystkim stan techniczny budynków oraz rodzaj wyposażenia technicznego budynków.
2. Degradacja funkcjonalna, obejmująca proces przekształceń funkcjonalnych występujących na danym terenie.
3. Degradacja moralna, związana przede wszystkim z wizerunkiem miejsca i społeczną akceptacją dalszego funkcjonowania obecnego zagospodarowania.
4. Degradacja kompozycyjna (przestrzenna), obejmująca stopień wykształcenia struktur kompozycyjnych” [Mironowicz 2010, s. 29].

Badania wstępne odgrywają istotną rolę w definiowaniu degradacji określonej przestrzeni [Mironowicz 2010]. Ten specyficzny zestaw narzędzi daje możliwość pokazania kondycji opracowywanego obszaru pod kątem jego powiązań widokowych i kompozycyjnych, jak również uchwycenia jego poziomu atrakcyjności formalnej i do pewnego stopnia, emocjonalnej. Wybrane analizy krajobrazowe są wykonywane na różnych płaszczyznach i operują odmienną skalą widoku. Tym co je łączy, jest traktowanie form kulturowych w równoważny sposób z przyrodniczymi. Odbiór całościowy nie hierarchizuje elementów ze względu na ich budulec, upraszczając diagnostykę przestrzeni. Przedstawione metody analiz w wielu przypadkach opierają się na znanych zagadnieniach i narzędziach badawczych. Przy ich przedstawieniu przyjęto kryterium wielkości analizowanych terenów. Zostały one podzielone na dwa zespoły pojęciowe. Pierwsza grupa odnosi się do analiz konkretnych elementów przestrzeni, druga koncentruje się na ich interpretacji. Można określić pierwszą grupę jako podstawową, wyjściową w stosunku do grupy znaczeniowej. Ta ostatnia jest wynikowa, określająca wytyczne do dalszych działań w przestrzeni. Opracowanie koncentruje się na aspektach formalnych i znaczeniowych przestrzeni.

1. Analizy strukturalne

Pierwsza przedstawiona grupa analiz opiera się na podstawowych badaniach tego co widzimy w określonej przestrzeni. Zwraca uwagę przede wszystkim na formę i proporcje. Przy badaniach strukturalnych najistotniejsza z punktu widzenia diagnozy przestrzeni na potrzeby procesu rewitalizacji jest kondycja danego obszaru rozumiana, jako właściwe zestawienie poszczególnych budujących ją elementów. Przez „właściwe” rozumiana jest tutaj spójność i harmonia z otaczającym kontekstem kulturowo-przyrodniczym. Brak wymienionych wartości lub ich niedostateczne proporcje mogą być dodatkowym wskaźnikiem poziomu degradacji kompozycyjnej terenu [Mironowicz 2010]. Przedstawione analizy zostały wybrane ze względu na koncentrowanie się na aspektach strukturalnych od skali makro, jak przy analizie panoram (rejon) do skali midi (plac) i mini (ulica) wielkości badanych przestrzeni z zastosowaniem analizy sekwencji widokowych, czy analizy percepcji krajobrazu.

1.1. Analiza panoram

Panorama jest jednym z podstawowych elementów percepcji krajobrazu. Jej najprostszą definicją jest określenie jej obrazem lub widokiem miasta [Dąbrowska-Budzińo 1990]. zamiennie stosowane jest określenie *sylweta*, które mocno definiuje aspekt tożsamościowy pojęcia. Jest rodzajem wizytówki, ale też świadectwem kondycji przestrzennej miasta. Wzajemne relacje przestrzenne budujące tę charakterystyczną formę są elementem niezwykle ważnym przy wprowadzaniu wszelkich zmian, szczególnie dotyczących ingerencji projektowych o szerszym zakresie [Bogdanowski 1976]. Ochrona z uwzględnieniem korekty niezbędnej przy rozwoju przestrzeni jest działaniem pożądanym. Metodyka rozpoznawania konkretnych elementów formalnych panoramy oraz jej ocena opiera się na elementach kompozycji urbanistycznej określonych przez Lyncha [1960] i Wejcherta [1974]. Określanie stref oraz typów krajobrazu i jego diagnostyka opiera się na metodach rozpoznania przestrzeni opracowanych przez Bogdanowskiego [1976]. Samo analizowanie panoram jest działaniem wielowymiarowym i opiera się kilku podstawowych elementach.

Określenie lokalizacji punktów widokowych. Na tym etapie szuka się najlepszych miejsc z dobrą ekspozycją opracowywanej przestrzeni, tak aby można było z wielu perspektyw określić, w jaki sposób planowane ingerencje mogą wpłynąć na odbiór całościowy panoramy. Następnie należy nanieść punkty widokowe na mapę zasadniczą. Dobrym przykładem wskazywania

takich miejsc, opisywanym przez Skalskiego, była swego czasu (dotąd obecna na świecie) akcja „Kodak Moments” polegająca na oznaczeniu określonych miejsc w przestrzeni, z których widok jest najatrakcyjniejszy za pomocą specjalnych tabliczek. Instrukcja obsługi z mapą zawierającą rozmieszczenie tych miejsc była dostępna w sklepach Kodaka [Skalski 2003].

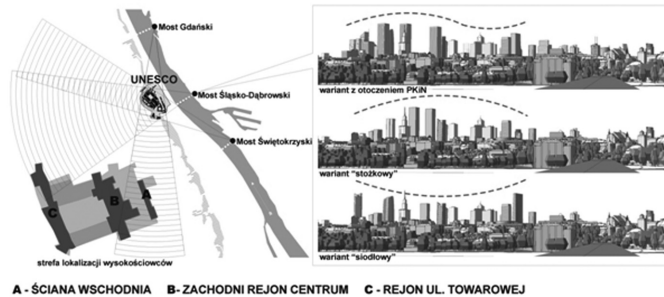
Wykonanie dokumentacji fotograficznej wybranego widoku. Przy wykonywaniu dokumentacji ważny jest kąt przyjęcia widoku panoramy, który zależy od konkretnego miejsca i ekspozycji. Ponadto wskazane jest przy dokładnym sporządzaniu dokumentacji fotograficznej, wykonanie jej przynajmniej w dwóch wariantach wegetacyjnych, zimowym i letnim. Wzajemne relacje obiektów kulturowych i przyrodniczych mogą się w obydwu ujęciach z tego samego punktu znacznie różnić.

Naniesienie obserwacji na wykonaną dokumentację fotograficzną. Ten etap zawiera wyróżnienie wszystkich elementów kompozycji widoku, gdzie elementy przyrodnicze i kulturowe są traktowane równoważnie. Dzieli się panoramę na określone strefy, będące kolejnymi planami [Bogdanowski 1976]. Najczęściej występują trzy strefy. Szczególną uwagę przykłada się do określenia dominant i punktów charakterystycznych danej sylwety. Ponadto rozpoznaje się takie elementy, jak tworzywo, czy granice. Określa się wzajemny układ hierarchiczny elementów wyodrębniając tło, ramy krajobrazowe, czy przedpole ekspozycji. W ramach obserwacji tworzywa i wzajemnych relacji pomiędzy strefami odczytuje się główne otwarcia [Lynch 1960]. Analiza panoram łączy się z analizą morfologiczną. Przy przeprowadzaniu tej ostatniej wykorzystuje się czarno-białą fotograficzną dokumentację przestrzeni i oznacza się najważniejsze elementy i obszary widoku. Następnie usuwa się warstwę zdjęciową, zostawiając samą sylwetę widoku. Na tej podstawie określa się jego typ. Może to być [Skibińska 2012]:

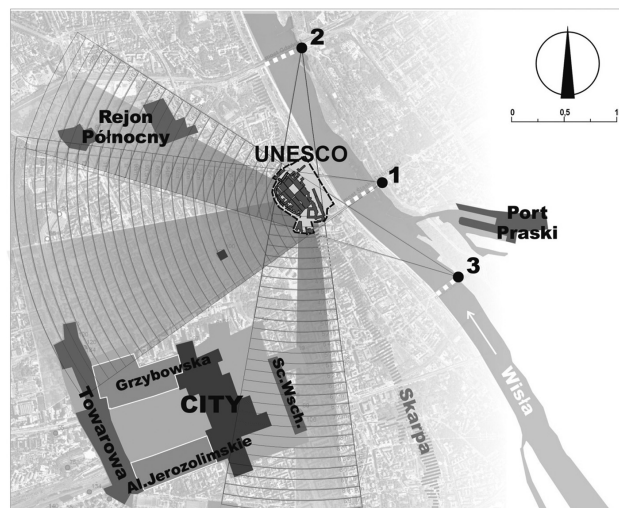
- widok horyzontalny;
- widok wertykalny
- widok diagonalny
- widok mieszany, horyzontalno-wertykalny

Wyodrębnienie wyników. Przy konstruowaniu wniosków z badania określa się, które miejsca mogą być problematyczne, gdzie znajdują się elementy degradujące panoramę. Wskazuje się strefy konfliktu. Generalnie można podzielić poszczególne strefy na cztery podstawowe typy, są to :

1. Strefa przekształceń krajobrazu: tutaj ordynuje się zmiany, w tym wprowadzanie nowych kubatur wyłącznie na podstawie studiów krajobrazowych. Wytyczne do zmian powinny mieć przełożenie na zapisy studium i planu miejscowego.

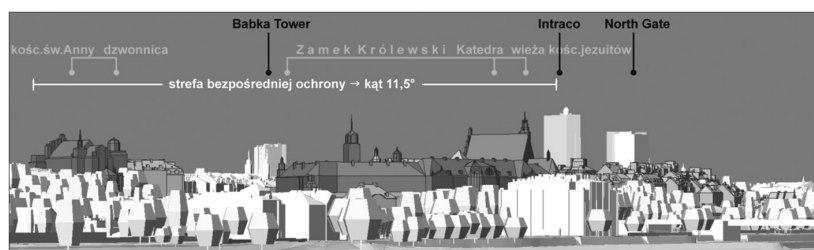

Symulacja ukształtowania sylwety wysokościowej w lewobrzeżnej panoramie Warszawy (widok z Mostu Śląsko-Dąbrowskiego)
 oprac.: Miejska Pracownia Planowania Przestrzennego i Strategii Rozwoju

STRUKTURA STREF WYSOKOŚCIOWYCH W ŚRÓDMIEŚCIU WARSZAWY
 ORAZ KORYTARZE OCHRONY WIDOKOWEJ SYLWETY UNESCO

oprac.: Miejska Pracownia Planowania Przestrzennego i Strategii Rozwoju

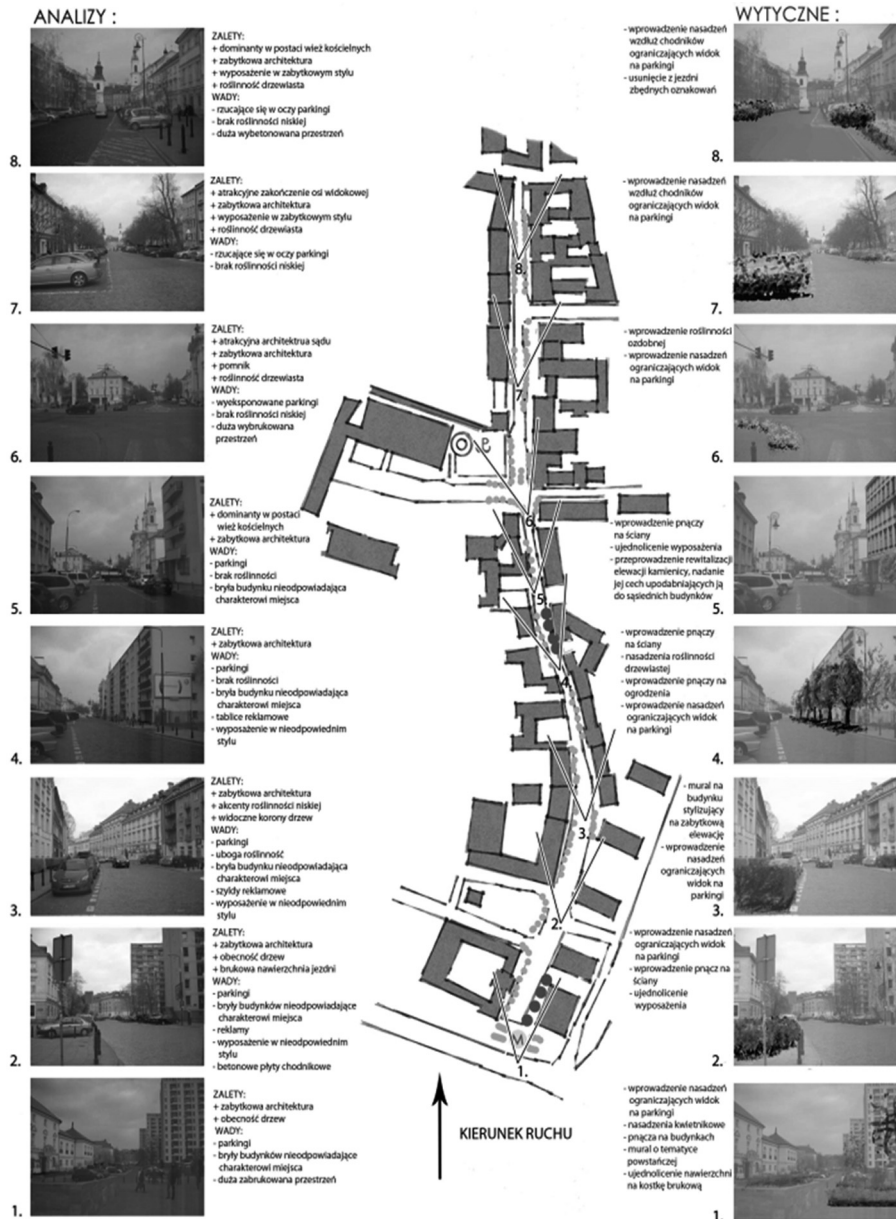
Ryc. 1-3. Analiza lewobrzeżnej panoramy Warszawy
 Źródło: [Oleński 2014] (ryc. 1-3).

2. Strefa ochrony krajobrazu: przestrzeń, gdzie wszelkie ingerencje kubaturowe lub nasadzeniowe są zakazane. Krajobraz podlegający ochronie ustawowej.
3. Strefa szczególnej ochrony widokowej: fragmenty przestrzeni szczególnie cennej, obejmującej wszystkie plany widoku, w tym przedpole.
4. Strefa rekultywacji krajobrazu: widoki, gdzie należy dokonać ingerencji i konieczna jest rekultywacja istniejącego krajobrazu.

Przy wykonywaniu analiz panoram bardzo pomocne jest wykorzystywanie technik cyfrowych 2D i 3D, szczególnie użytecznych przy krajobrazach wertykalnych. Dobrym przykładem jest tutaj wykonana kompleksowa analiza krajobrazowa centrum Ottawy, gdzie częścią rozpoczętych w latach 80. badań był komputerowy model miasta uwzględniający zarówno sylwetę nasadzeń, jak i zabudowę, w zakresie pozwalającym kontrolować poszczególne widoki. Zwracano uwagę nie tylko na proporcje elementów, ale również na takie czynniki, jak kolor, wysokość i orientacja. Model okazał się bardzo przydatnym narzędziem przy symulacjach proponowanej nowej zabudowy [Oleński 2014]. Najwięcej analiz panoram wykonuje się ze względu na lokalizacje budynków wysokościowych. Takie analizy przeprowadzono dla Szczecina, Gdańska, Krakowa i Warszawy. Rekomendacja UNESCO z 2011 r. mówi o tym, że zmiany w sylwecie panoram są nieuniknione, odnosząc się szczególnie do obszarów silnie zurbanizowanych i miast. Nasze ustawodawstwo zawiera ochronę widokową w odniesieniu do konkretnych elementów krajobrazu kulturowego, takich jak ważne zabytkowe dominanty, układ urbanistyczny, zespół budowlany i otoczenie budynku. Szczególną funkcję pełnią dominanty wysokościowe, które mogą być traktowane jako „widok na”, ale również jako punkty widokowe. Ciekawym przykładem analizy panoram są badania przeprowadzone nad lewobrzeżną panoramą Warszawy [Oleński 2008]. Opracowanie pokazuje, w jaki sposób tworzą się strefy oddziaływania widoków, jak budują się relacje między konkretnymi elementami (ryc. 1-3).

1.2. Analiza sekwencji widokowych

Przy diagnozowaniu formalnych elementów przestrzeni mniejszych terenów przydatne jest sprawdzenie, w jaki sposób poszczególne, charakterystyczne fragmenty widoków budują układ badanego terenu. Ten typ analizy sprawdza się przy obszarach o mniejszej skali, jak place, czy ulice. Najlepiej analiza sekwencji widokowych sprawdza się przy badaniu kondycji formalnej tych ostatnich. Analiza ta może być stosowana przy diagnozowaniu na potrzeby rewitalizacji stref

Ryc. 4. Analiza sekwencji widokowych dla ul. Długiej w Warszawie
 Źródło: [A. Druzd, E. Benkel, 2014].

miejskich z silną przewagą elementów kulturowych. Analiza sekwencji widokowych bazuje na charakterystycznych dla danej przestrzeni ujęciach dokumentacji fotograficznej pokazujących teren w skali człowieka i w odniesieniu do jego bezpośredniej percepcji miejsca. Metodyka oparta jest przede wszystkim na opracowaniach Cullena [1961] z elementami teorii dotyczącymi wnętrz urbanistycznych według Wejcherta [1976]. Badanie polega na wyodrębnieniu poszczególnych form oraz ich wzajemnych proporcji typowych i wartościowych dla widoków danego miejsca, a także na rozpoznaniu form obcych i degradujących. Samo działanie jest oparte na percepcji pieszego poruszającego się w danym obszarze. Przy czym punktem wyjścia przy badaniu jest obszar otaczający teren opracowania. Świadomość kontekstu ma wpływ na obserwacje i wyniki. Badający rozpoznaje takie elementy, jak wskazania, przerywnik przymknięcia, uchYLENIA w przestrzeni, zwraca uwagę na reklamy i inne elementy tymczasowe w przestrzeni [Cullen 1961], ale bada też wnętrza, w szczególności odnosząc się do ich ścian i posadzek [Wejchert 1976]. Zestawienie form, podobnie jak w przypadku poprzedniej analizy jest traktowane jednakowo, niezależnie od budulca. Wyniki obserwacji są zobrazowane w formie dokumentacji zdjęciowej, wraz z opracowaną, naniesioną na mapie trasą spaceru. Obserwacje i zmiany są nanoszone w formie graficznej na zdjęcia. W ten sposób analiza sekwencji widokowych pokazuje narrację przestrzenną danego miejsca. Uwypukla jej swoistość w ludzkiej skali obserwatora. Badanie to pozwala odnaleźć poziom autentyczności danej przestrzeni na podstawie relacji, stylu i proporcji rozgrywającej się pomiędzy wszystkimi jej elementami [Lorens 2006]. Graficzne określenie wniosków – podobnie jak w przypadku analizy panoram zwraca się uwagę na miejsca konfliktu oraz elementy niszczące przestrzeń, wydobywa wartości. Ten typ analizy jest szczególnie przydatny przy badaniach dotyczących nasycenia reklam i innych elementów tymczasowych w danym miejscu. Badania przestrzeni tą metodą wykonywano w Katedrze Sztuki Krajobrazu w celach studialnych pod kierunkiem J. T. Królikowskiego oraz w trakcie wieloletnich zajęć ze studentami z przedmiotu *Projektowanie Krajobrazu Miasta*. Obszarami badawczymi były, szczególnie ze względu na swój charakter, ulice w Warszawie (ryc. 4).

1.3. Analiza percepcyjna krajobrazu

Kolejną metodą krajobrazową użyteczną przy diagnostyce rewitalizacji jest analiza percepcyjna krajobrazu. Dotyczy ona również bezpośredniego badania z punktu widzenia obserwatora. Podobnie jak poprzedni typ analizy jej przeprowadzanie odbywa się za pomocą spaceru oraz dokumentacji

fotograficznej, jednak dochodzi tutaj opracowanie rysunkowe i przestrzenne mapowanie terenu. Ten typ opracowania odnosi się bezpośrednio do możliwości postrzegania człowieka i jego relacji względem badanej przestrzeni [Skalski 2007]. Spektrum metody opartej na badaniach Skalskiego wykracza poza aspekty formalne, równoważnie je traktując z elementami wrażeniowymi użytkownika. Diagnostyka przeprowadzona tą metodą nie tylko bada przestrzeń, jaką widzimy, ale też stara się uwypuklać odbiór pozostałych zmysłów, szczególnie węchu i słuchu. Zakłada ona, że pełen odbiór i ocena przestrzeni w aspektach formalnych może nastąpić tylko wtedy, gdy w tej przestrzeni się poczujemy, ze świadomością wszystkich naszych potrzeb i ograniczeń związanych z odbiorem tego co nas otacza. Metoda opiera się na zasadzie „od ogółu do szczegółu”. Przy czym ogółem jest kontekst badanego miejsca, po poznaniu którego przechodzimy do badań konkretnej przestrzeni. Praca odbywa się w pięciu etapach [Skalski 2007].

Etap I – polega na wyodrębnieniu z całości postrzeganej przestrzeni konkretnego fragmentu krajobrazu. Jest to wyodrębnienie granic „ogółu”, który będzie analizowany z zewnątrz. Może to być ciąg widoków (sekwencje widokowe), a może to być fragment panoramy. Istotna jest spójność tożsamościowa wybranej przestrzeni. Wybrana może być dana wieś, park, założenie klasztorne. Ważne jest na tym etapie, żeby określić zasięg podstawowego terenu opracowania. Przy czym granice nie muszą do końca odpowiadać administracyjnemu podziałowi, bardziej istotny jest aspekt mentalny, więc przy zapisie mapowym tego obszaru czasami niezbędne jest wykonanie szkiców korekcyjnych. Określenie podstawy badań dokumentowane jest na szkicach, fotografiach oraz na mapie.

Etap II – nadal skupia się na badaniach zewnętrznych „ogółu”. Polega na znajdowaniu wejść do wybranego krajobrazu oraz na ich ocenie jako bram mających znaczenie do kompozycji krajobrazu. Polega na sprawdzeniu, na ile te strefy wejścia mogą intrygować, na ile wzajemne relacje elementów, z których się składają mogą być atrakcyjne. Równie istotna jest funkcja, na ile te bramy są dostępne komunikacyjnie. Ważne są zarówno punkty wejścia, jak i ich otoczenie, w znaczeniu, jakie zastosował Cullen, które określił koniecznością „wyprzedzenia” (*anticipation*), gdzie kolejne sekwencje widokowe coraz bardziej zaciekawiają aż do momentu przejścia przez bramę [Cullen 1961].

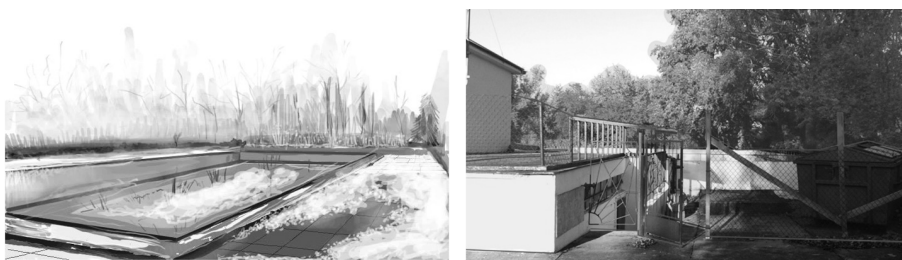
Etap III – wchodzenie wewnątrz „ogółu”. Rozpoznawanie struktury systemu wewnątrz opracowywanego krajobrazu z określonymi podłogami, ścianami i sufitami. Wiąże się to z uchwyceniem oraz zapamiętaniem przestrzennego kształtu i indywidualnych cech fizjonomicznych każdego z elementów, przy czym badanie jest wykonywane na zewnątrz i wewnątrz opisywanego wnętrza.

Poruszając się pomiędzy poszczególnymi przestrzeniami obserwator stara się też uchwycić, na ile czytelne są prowadzenia, zatrzymania i wyprowadzenia [Wejchert 1976]. Całość badania pokazuje czy struktura przestrzenna badanego obszaru ma charakter bardziej otwarty, czy bardziej korytarzowy.

Etap IV – badanie detalu struktury wewnętrznej Dostrzeganie szczegółów i obiektów fizjonomicznych w określonych wnętrzach oraz klasyfikowanie ich wartości wizualnej i znaczeniowej dla krajobrazu. Przy czym część krajobrazu określaną wcześniej jako ogół przybiera rolę tła. Dostrzega się tutaj i nazywa elementy ze względu na funkcję, ale również ze względu na rolę kompozycyjną. Dzieli się je na obiekty (istotne budynki, drzewa) i szczegóły (meble miejskie, mniejsze nasadzenia). Opisywana część analizy wewnętrznej struktury krajobrazów pozwala również poza samymi elementami składowymi, wyłapać tzw. przestrzenie stracone, czyli powstające spontanicznie miejsca, głównie w miastach, w wyniku działań urbanistycznych podporządkowujących przestrzenie publiczne terenom komunikacyjnym. Według Trancika są to puste obszary (najczęściej połączenie parkingów), zdegradowane przyrodniczo, nie wzbudzające niczyjego zainteresowania, nieciekawe formalnie, wyobcowane w przestrzeni [Trancik 1986, za Tenerowicz-Jedwabny 1997].

Etap V – podsumowanie polegające na wskazaniu miejsc wewnątrz „ogółu”, takich które dają poczucie wizualnego i psychicznego komfortu dalekiego widoku.

Zastosowanie tej metody daje najlepsze efekty na mniej zurbanizowanych obszarach o średniej skali, chociaż może być ona również stosowana przy diagnozowaniu przestrzeni całych dzielnic miejskich. Element przyrodniczy jest tutaj równoważny w stosunku do elementów kulturowych. Potencjał diagnostyczny jest najskuteczniejszy przy badaniach terenów o mniej zwartej strukturze przestrzennej (fot. 1, 2).

Fot. 1, 2. Analiza percepcyjno-krajobrazowa wykonana dla Milanówka, 2016

Źródło: [P. Józwiaczuk, M. Mirgos, M. Kubaszewski, 2016].

1.4. Analizy znaczeniowe

Przy tych typach analiz określa się w sposób pogłębiony, co z kondycji danej przestrzeni jest najistotniejsze przy jej diagnozowaniu. Na ile zaobserwowane elementy budują określony charakter przestrzeni, wreszcie na ile budują jej tożsamość. W przypadku analizy *genius loci* obserwacje koncentrują się na materialnych i niematerialnych aspektach opracowywanego obszaru. Już nie tylko to co konkretne czy wyczuwalne, ale również to co wrażeńiowe, jest brane pod uwagę. Dzięki temu, że bardzo duże znaczenie ma tutaj aspekt identyfikacji i tożsamości, analiza ta odnosi się nie tylko do badania poziomu degradacji kompozycyjnej, ale również dotyka problemu degradacji moralnej [Mironowicz 2010].

1.5. Analiza *genius loci* według Norberga-Schulza

Norberg-Schulz uważał, że przestrzeń jest czymś więcej niż tylko strukturą i że nie można jej pojmować jedynie przez czynniki fizyczne [Norberg-Schulz 2000]. Podobnie jak proces rewitalizacji może łączyć się, m.in. na niekoniecznie przewidywalnych czynnikach społecznych [Janas *et al.* 2010], tak *genius loci* jest zapisem nie tylko konkretnego, ale również ulotnego. Przy wykorzystaniu tej metody w analizach krajobrazowych w diagnostyce dla procesu rewitalizacji, ten właśnie całościowy charakter badania danego miejsca może być przydatny, nie tylko w aspekcie przestrzennym, ale również społecznym. Przy badaniach wykonywanych tą metodą struktura nabiera określenia, a nie tylko jest. Podobnie obserwator nie tylko patrzy, ale również uczestniczy. Ten sposób badania przestrzeni może stanowić rodzaj pomostu między badaniami urbanistycznymi i społecznymi. Fenomenologia, z której wywodzą się badania Schulza zakłada, że życie, a w tym i przestrzeń składają się z konkretnych zjawisk. Z kolei to co nas otacza jest zawartością tychże [Królikowski, Rylke 2004]. Na takim podejściu bazuje zbiór definicji związany z pojęciem *genius loci*, podkreślając jego znaczenie dla duchowego wymiaru terenu [Królikowski 2011]. Krajobraz w takim ujęciu jest więc taką strukturą pudełkową, w której zawiera się różnoskalowe zjawisko przestrzeni. W zależności od przybliżenia rozpatrujemy je inaczej. Inaczej będzie analizowany opisywaną metodą rejon, duży fragment przestrzeni, czy plac, a inaczej ulica. Punkt wyjścia będzie inny. Samo pojęcie *genius loci* odnosi się do całej gamy odczuć i wrażeń związanych z przestrzenią. Jest to pojęcie silnie związane z identyfikacją danego miejsca, jakkolwiek potężny wpływ na jego odbiór mają emocje. Ponieważ analiza *genius loci* rozpatruje przestrzeń z perspektywy człowieka, przy większej skali będzie brała pod uwagę raczej

zbiorowość niż jednostkę. Takie działania wpisują się w ogólny model postępowania w diagnostyce procesu rewitalizacji [Janas *et al.* 2010], a w szczególności w aspekt konsultacji społecznych, które mogą okazać się sprawdzianem zastosowania tej metody. Zgodnie z analizą *genius loci* poza strukturą badane są takie kategorie, jak światło, czas, czy charakter, rzeczy, porządek, które w zależności od miejsca mogą być różnie interpretowane. Rzeczy to wszystkie dostrzegalne elementy przestrzeni, ich rozpoznawanie ma charakter inwentaryzacyjny. Wszystkie elementy architektoniczne, infrastrukturalne i przyrodnicze, które są składową badanej przestrzeni mieszczą się w tej kategorii. Porządek odnosi się przede wszystkim do kompozycji, wzajemnych relacji poszczególnych części przestrzeni. Założenia związane z poszukiwaniem tej kategorii w bezpośredni sposób odnoszą się do zagadnień związanych z analizą kompozycyjną. Kategoria światła jest tutaj interpretowana, jako swego rodzaju zmienna w odniesieniu do rzeczy i porządku, zakłada, że wzajemne relacje zmieniają się, jeżeli coś jest podkreślone światłem. Zmienia się pod wpływem tej kategorii też charakter danej rzeczy. Światło wpływa na kolor, ale też na nastrój. Wiąże się z odczuciami bardzo podstawowymi, jak bezpieczeństwo w danej przestrzeni. Kategoria czasu odnosi się do kwestii społecznych i przestrzennych. Może dotyczyć długości trwania poszczególnych ludzkich aktywności w przestrzeni, ale również do elementów związanych z tradycją i historią – symboli w przestrzeni czasu, który przeminął. Kategoria charakteru jest z kolei rodzajem waloryzacji. Określa ona, jakie konkretnie miejsce jest, biorąc pod uwagę wszystkie kategorie omówione wcześniej [Pożarowszczyk 2014]. Na poziomie teoretycznym określany będzie archetypiczny duch danego miejsca i otaczającego go kontekstu zawieszony między bytem romantycznym, klasycznym i kosmicznym. W praktyce oznacza to opisanie, jakie dane miejsce jest, ale też jak się obserwatorowi kojarzy. Duch klasyczny wiąże się z przestrzeniami silnie uwarunkowanymi strukturami historycznymi, osadzonymi w sposób harmonijny w krajobrazie. Dobrym przykładem są centra historyczne miast i miasteczek. Duch romantyczny odnosi się do bardziej dynamicznej mieszanki starej i nowej przestrzeni [Królikowski 2011]. Warszawa jest miastem, w którym ten rodzaj jest dominujący. Duch kosmiczny odnosi się do współczesnych bardzo uporządkowanych przestrzeni. Miasta amerykańskie są tutaj właściwym przykładem [Królikowski, Rylke 2004]. Generalnie analiza *genius loci* dosyć mocno odnosi się do wartości w przestrzeni. Jako jedno z jej narzędzi, wykorzystywana jest analiza wartości [Rybak-Niedziółka 2015]. Przy wykonywaniu tej analizy wyodrębnia się strefy i elementy wyróżniając je w przestrzeni. Grupy wartości dzielone są następująco [Królikowski, Rylke 2004] (ryc. 5, 6).

- Wartości zabytkowe – obiekty wpisane do rejestru zabytków, podlegające ustawowej ochronie. Są związane z autentyczną substancją pochodzącą z przeszłości.
- Wartości sakralne wiążą się zarówno ze sferą sacrum, jak i profanum. Zwracają uwagę na unikatowość danego miejsca. Mogą, ale nie muszą mieć wymiaru religijnego.
- Wartości symboliczne są związane z wartościami sakralnymi. Wskazują konkretne miejsca i są związane z ich tożsamością.
- Wartości psychologiczne (sensualne) wiążą się z percepcją danego miejsca. Zakłada się, że są związane ze sferami zmysłów. Forma, funkcja oraz znaczenie przestrzeni miejskiej w określony sposób oddziałuje na człowieka – może przyciągać lub odpychać.
- Wartości społeczne odnoszą się do postaw, zachowań w danej przestrzeni. Mogą być publiczne/prywatne, publiczne/pułpubliczne (instytucjonalne), przyciągające/odpychające.
- Wartości historyczne są śladami działań, które miały miejsce w przeszłości i teraźniejszości, nawiązują do przyszłości. Są jedną ze składowych wartości zabytkowych.

		Czas				
		zmienność sezonowa odczuwalna w średnim stopniu dzięki drzewom i krzewom liściastym	zmienność sezonowa odczuwalna w znacznym stopniu dzięki drzewom i krzewom liściastym oraz silnemu oddziaływaniu światła słonecznego	zmienność sezonowa odczuwalna w znacznym stopniu dzięki drzewom i krzewom liściastym oraz silnemu oddziaływaniu światła słonecznego	zmienność sezonowa odczuwalna w średnim stopniu dzięki drzewom i krzewom liściastym oraz silnemu oddziaływaniu światła słonecznego	
czas kosmiczny Maj 15						
	nocny 	pory roku	–	dynamiczny w okresie letnim, sporadyczny w okresie zimowym	dynamiczny w ciągu całego roku (przejazdy kolejowe)	–
		codzienny	–	nieregularny/sporadyczny	nieregularny/sporadyczny	–
święteczny		–	silnie oddziaływający	nieregularny/sporadyczny	–	
dzienny 	pory roku	stabilny	dynamiczny w okresie letnim, sporadyczny w okresie zimowym	intensywny w ciągu całego roku (przejazdy kolejowe)	intensywny w okresie letnim	
	codzienny	monotonny	średnio oddziaływający	silnie oddziaływający	nieregularny	
	święteczny	–	silnie oddziaływający	średnio oddziaływający	–	
rytm czasu Maj 15		regularny 	nieregularny 	nieregularny 	nieregularny 	

Ryc. 5. Kategoria czasu w przestrzeni według analizy *genius loci*

Źródło: [Milanówek, K. Parol, I. Jastrzębowska, J. Szymaniak, 2016].

JEDNOSTKA nr ...
 analiza Genius Loci

GENIUS LOCI		CECHY				
1	RZECZY ZIEMIA NIEBO	definiujące				
		dematerializacja brył i powierzchni		zgrupowanie w ogólny dominujący system		logiczna całość konstrukcji
		grunt zawsze ciągły, monotonność podłoża	grunt ciągły ale z pewnym zróżnicowaniem	grunt jednocześnie ciągły zróżnicowany	grunt nigdy ciągły, podzielony	bardzo bogata struktura podłoża
		wszegarniające	dostępne, urozmaicone		pofragmentowane	niewidoczne
2	PORZĄDEK PRZESTRZENI	definiujące				
		absolutny	geometryczny	uporządkowany	przypadkowy, aleatoryczny	
3	CHARAKTER	definiujące				
		brak miejsc indywidualnych	mnożność miejsc, wielogłosowa przestrzeń	wielogłosowość, czasem miejsca jednogłosowe	każde miejsce zacowuje swoją tożsamość	przestrzeń jednogłosowa
		brak atmosfery	monotonny	konkretny	wyrazisty	irracyjny, sprzeczny
		wartościujące				
		naturalistyczny	wiejski	podmiejski	miejski	wielkomiejski
		rdosny		obojętny		przynębiający
		brak osobowości	zmieniona osobowość	osobowość kształtująca się	osobowość zmienna	ukształtowana osobowość
4	ŚWIATŁO	definiujące				
		pełne zacienienie	dominacja cienia	mozaika światła i cienia	dominacja słońca	pełne nasłonecznienie
		ukierunkowanie na słońce		obojętne		słońce pominięte, nieistotne
		wartościujące				
za dużo oświetlenia, oślepiające	wystarczające oświetlenie	odpowiednie oświetlenie	niewystarczające oświetlenie	brak oświetlenia		
5	CZAS	definiujące				
		monotonny	statyczny	urozmaicony	żywy i dynamiczny	zaskakujący
		stabilny				niestabilny
		jeden rytm				mnożność rytmów
		wartościujące				
		główny rytm podporządkowany sacrum	główny rytm podporządkowany komunikacji	główny rytm podporządkowany pracy	główny rytm podporządkowany wypoczynkowi	główny rytm podporządkowany zabawie

Ryc. 6. Formularz analizy *genius loci* wykonany dla warszawskiej dzielnicy Ursynów

Źródło: [M. Pożarowski].

- Wartości estetyczne są obiektywne, gdy odnosi się je np. do klasycznych kanonów piękna lub subiektywne, gdy przyjmujemy pogląd, że piękne jest to co się komu podoba. Estetyka relacjonistyczna – formy mogą wyrażać życzliwość, obojętność lub pogardę względem człowieka. Mogą być ładne/brzydkie/użytkowe.
- Wartości artystyczne są intencjonalnie nadane przez twórcę działającego w sposób celowy. Mogą być wyrażane przez styl, nawarstwienie stylów, autora. Wiążą się zarówno z formą, jak i substancją obiektów, przedmiotów oraz wydarzeń. Stosowane określenia to: dzieła architektury/sztuki/rzeźby/detale architektoniczne.
- Wartości krajobrazowe określają razem elementy przyrodnicze i kulturowe jako składowe danego widoku.
- Wartości przyrodnicze określa suma elementów przyrodniczych, dotyczą zarówno elementów przyrody ożywionej, jak i nieożywionej. Wyróżnia się tutaj drzewa/trawniki/układy roślinności, *etc.*
- Wartości lokalne/narodowe/universalne zależne od klimatu, dostępności technologii oraz różnych czynników społeczno-kulturowych, takich jak np.: idee, instytucje, światopogląd, moralność, charakter. Zależnie od zasięgu terytorialnego obejmują lokalną wspólnotę, naród lub cały świat.
- Wartości użytkowe występują zależnie od dostosowania danej przestrzeni do fizycznych i psychicznych potrzeb użytkownika.

Wykorzystując analizę wartości przy badaniu kategorii *genius loci* uzyskujemy bardziej kompletny zestaw danych wyjściowych opisujących opracowywany teren. Przy czym taki rodzaj badania, nie operujący jedynie obserwacją fizyczną, ale również swego rodzaju refleksją wymaga dużej dokładności bez względu na skalę przestrzeni. Takie podejście jest o tyle istotne, że w tym ujęciu analiza *genius loci* ma wymiar syntetyczny w odniesieniu do analiz strukturalnych i jest rodzajem ich podsumowania.

1.6. Model Panofskiego jako narzędzie służące do syntezy analiz

Na tle opisanych wcześniej analiz model Panofskiego odgrywa rolę klamry. Jest spoiwem łączącym i porządkującym wykonane wcześniej analizy, stosowanym w celu określenia możliwie syntetycznych i trafnych wniosków. W diagnostyce przestrzeni mogą być one punktem wyjścia do dalszych prac. Pokazują materię i ducha przestrzeni, która ma zostać poddana (lub nie) zmianom. Model Panofskiego [1983] dzieli system analiz na trzy etapy (tab. 1):

1. "Pierwszy rzut oka" – pokazuje **obraz automorficzny**, czyli warstwę techniczną, to wszystko co widzimy, jakie to konkretnie jest i w jakich jest relacjach do siebie. Wszystkie obserwacje, które zostały poczynione na etapie analiz panoram, czy też analiz sekwencji widokowych lub przez analizę percepcji krajobrazu (na poziomie strukturalnym) mieszczą się w tej części modelu.
2. „Drugi rzut oka” – **obraz egzomorficzny** jest określeniem konkretnych elementów przestrzeni i jej samej na poziomie materialnym i niematerialnym. Pokazuje, jaka dana przestrzeń jest, ale też odpowiada na pytanie czym jest, jaką ma tożsamość i znaczenie. W tej części zawierają się części sensualne analizy percepcji krajobrazu i analiza *genius loci* według N. Szultza.
3. „Refleksja” – **obraz endomorficzny** ukazuje strukturę symboli. W niej zawiera się też odpowiedź na pytanie dlaczego dany obszar jest, jaki jest. Na podstawie przeprowadzonych analiz wskazuje procesy, które spowodowały zaobserwowany stan przestrzeni. Opisuje zalety, wady, szanse i zagrożenia (podobnie jak wyniki analizy SWOT) danej przestrzeni na płaszczyźnie fizycznej i znaczeniowej.

Model Panofskiego jest prostym i uniwersalnym narzędziem ułatwiającym syntezę wyników badawczych [Kozaczko 2012]. Można go zastosować w wielu aspektach rozpoznawania i diagnozowania, zarówno odnośnie do konkretnych przestrzeni, jak i w odniesieniu do obiektów. W metodyce analiz

Tabela 1

Schemat zależności poszczególnych analiz
w odniesieniu do kryteriów degradacji i modelu Panofskiego

Model Panofskiwo	Analizy krajobrazowe	Typy analiz	Kryteria degradacji
Obraz automorficzny	Analiza panoram	Analizy strukturalne	Degradacja kompozycyjna (przestrzenna)
	Analiza sekwencji widokowych		
Obraz egzomorficzny	Analiza percepcji krajobrazu	Analizy znaczeniowe	Degradacja moralna
	Analiza <i>genius loci</i> według Norberga Schultza		
Obraz endomorficzny	Wnioski		

Źródło: [K. Rybak-Niedziółka, 2016].

krajobrazowych może pełnić rodzaj zwornika nadającego ład wynikom poszczególnych badań.

Podsumowanie

Zestaw narzędzi analitycznych pokazanych powyżej został zbudowany nieprzypadkowo. Intencją było takie pokazanie możliwości przygotowania diagnozy przestrzeni na potrzeby procesu rewitalizacji z udziałem analiz krajobrazowych, tak aby te ostatnie mogły dać jak najwięcej informacji w swoim zakresie, o opracowywanym obszarze. Przedstawione tutaj wybrane analizy krajobrazowe mogą być przydatne w procesie rewitalizacji przede wszystkim ze względu na ich potencjał znaczeniowy, dobrze współgrający z potrzebami społecznymi. Nie koncentrują się jedynie na tym co można zmierzyć i zapisać, ale starają się wejść nieco głębiej, bardziej określić to, co ma być badane zarówno na poziomie całej przestrzeni, jak i detalu. Ponadto aspekt kładący nacisk na relacje jest cennym wkładem, dawanym przez zastosowanie tych konkretnych metod. Poza rozpoznaniem, mają one bowiem spory potencjał informacyjny ze względu na interpretacje przestrzeni. Analizy wykonywane w ten sposób pozwalają nie tylko zapisać przestrzeń, ale również rozpoznać jej nastrój, atmosferę, co może być bardzo cenne dla projektanta przy zrozumieniu niektórych racji pojawiających się przy okazji konsultacji społecznych. Zdobyte w ten sposób wnioski mogą poszerzyć zrozumienie terenu opracowania, a także bardziej otworzyć możliwość współdziałania w badaniu przestrzeni z badaniami społecznymi. O potrzebie wzajemnego zrozumienia mówi chociażby relacja z przeprowadzenia rewitalizacji w Lublinie w 2004 r. Rzecz dotyczy jej fragmentu poświęconemu tradycji jarmarków, w tym najpopularniejszego Jarmarku Jagiellońskiego: „Dla mieszkańców z dłuższymi tradycjami jest to (rewitalizacja trasy Jarmarku Jagiellońskiego – przyp. Aut.) upragniony powrót do normalności sprzed pokoleń i okazja, żeby nareszcie poświętować, tak jak dawniej. Jest to postrzeganie przestrzeni miasta w sposób zupełnie inny niż to proponują urbaniści i architekci – postrzeganie budowane z emocji i nastrojów” [Kipta 2010, s. 95].

Literatura

Bogdanowski J., 1976, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

- Cullen G., 1961, *Townspace*. Van Nostrand Reinhold Co.
- Dąbrowska-Budziło K., 1990, *Wśród panoram Krakowa. O przemianach widoków i o tym jak je ocalić*. Wyd. Literackie, Kraków.
- Janas K., Jarczewski W., Wańskowicz W., 2010, *Model rewitalizacji miast*. Seria „Rewitalizacja miast polskich”, t. 10, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 72-73.
- Jarczewski W., 2010, *Procedura badawcza i wyniki prac prowadzone w ramach diagnoz*. Seria „Rewitalizacja miast polskich”, t. 8, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 13-21.
- Kipta E., 2010, *Rewitalizacja śródmieścia Lublina*. Seria „Rewitalizacja miast polskich”, t. 12, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 79-100; 95.
- Kozaczko M., 2012, *Miasto przyszłości, czyli problemy neokontekstualizmu*. Czasopismo techniczne, Wyd. Politechniki Krakowskiej, z. 1, Kraków, s. 447-452.
- Królikowski J. T., 2011, *Chrześcijańska interpretacja ducha miejsca w niematerialne wartości krajobrazów kulturowych*. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 29-37.
- Królikowski J. T., Rylke J., 2004, *Krajobraz. Genius loci*, [w:] *Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią*, B. J. Gawryszewska, J. T. Królikowski (red.). Wyd. SGGW, Warszawa, s. 162-187.
- Królikowski J. T., Różańska A., Rylke J., Skalski J., 2004, *Wartości krajobrazu kulturowego Warszawy na tle warunków przyrodniczych miasta*. Wyd. SGGW, Warszawa.
- Lorens P., 2006, *Tematyzacja przestrzeni publicznej miasta jako wynik współczesnych procesów rozwoju urbanistycznego*, [w:] *Wybrane problemy przekształceń miast Polski Północnej*, M. Pacuk (red.). Regiony nadmorskie, 12, Gdynia–Peplin, s. 105-119.
- Lynch K., 1960, *The Image of the City*. The MIT Press, London.
- Mironowicz I., 2010, *Proces transformacji terenów miejskich wobec dziedzictwa duchowego i materialnego*. Seria „Rewitalizacja miast polskich”, t. 8, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 23-42; 29.
- Norberg-Schultz Ch., 2000, *Bycie, przestrzeń, architektura* (tłum. B. Gadomska). Seria Biblioteka architekta, Wyd. Murator, Warszawa.
- Oleński W., 2008, *Kształtowanie krajobrazu kulturowego Warszawy - analiza urbanistyczna lokalizacji budynków wysokościowych i ochrona widokowa zespołu starego miasta*. Zarządzanie krajobrazem kulturowym, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec.
- Oleński W., 2014, *Postrzeganie krajobrazu miasta w warunkach wertykalizacji zabudowy*. Praca doktorska, Politechnika Krakowska, Kraków, s. 99.
- Panofsky E., 1983, *Meaning in the Visual Arts*. UCP, Chicago.
- Pożarowski M., 2014, *Identyfikacja Genius Loci – krok w stronę piękna*. Metropolitan. Przegląd Naukowy, nr 1, Warszawa.

- Rekomendacja UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego*, 2011, Polski Komitet do spraw UNESCO, Warszawa 2013, s. 8-9.
- Rybak-Niedziółka K., 2015, *Educating City Landscape Designing in University of Life Sciences in Warsaw*. Eclac 'Brridging the Gap' Conference Proceedings, Paul Bauer, Maria Collender, Michael Jakob, Lea Ketterer Bonnelame, Peter Petschek, Dominik Siegrist, Christian Tschumi (Eds.) HSR Hochschule für Technik Rapperswil, Rapperswil, s. 173-177.
- Skalski J., 2003, *Krajobraz miasta w przestrzeni wzrokowej. Patrzyć, widzieć i rozumieć przestrzeń publiczną Warszawy*, [w:] *Przyroda i miasto*, t. V, J. Rylke (red.). Wyd. SGGW, Warszawa, s. 18-39.
- Skalski J., 2007, *Analiza percepcyjna krajobrazu jako działalność twórcza, inicjująca proces projektowania*. Wyd. SGGW, Warszawa.
- Skibińska M., 2012, *Studium koloru i morfologii architektury krajobrazu miasta jako podstawa projektowania i wyboru detali i elementów przestrzeni publicznej*. Czasopismo Techniczne Architektura, R. 109, z. 5-A/2, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Terenowicz-Jedwabny A., 1997, „*Stracone przestrzenie*” *współczesnych miast. Przedstawienie teorii Rogera Trancika*. Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, t. XXIX, Kraków, s. 65-95.
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568) art. 3 p. 12,13,14,15.
- Ustawa o rewitalizacji* (Dz.U. 2015 poz. 1777) r. 4, art. 15.
- Ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu* (Dz.U. 2015, poz. 774).